

Ο Victor Hugo και η θεωρία της μετάφρασης

Ανθούλα Ροντογιάννη

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Résumé

L'intérêt de Victor Hugo pour la traduction et les dictionnaires se trouve confirmé par ses écrits théoriques. Nous avons relevé deux d'entre eux et, en s'y appuyant, nous révélons de quelle façon Hugo abordait le problème de la traduction. Les deux textes ont été écrits peu après la publication des *Misérables*, où la question de la traduction préoccupait déjà notre auteur. En opposant la «*Préface pour la nouvelle traduction...*» aux [*Traducteurs*], nous observons qu'entre eux les points communs sont nombreux. Les deux textes entretiennent un rapport de complémentarité en ce qui concerne la description de la fonction du traducteur. C'est comme si les deux textes étaient conçus pour être lus ensemble. Même si Victor Hugo ne fut jamais traducteur lui-même, ces témoignages sont pour nous d'une importance majeure, d'autant plus qu'à la fin de son développement l'auteur exprime ouvertement le désir que ses œuvres soient traduites. Nous retrouvons d'ailleurs dans ses textes des points communs avec plusieurs théoriciens de la traduction, antérieurs ou même postérieurs. Il va sans dire que les points sur lesquels Hugo se différencie des théories antérieures présentent eux aussi un intérêt majeur.

Mots-clés :

Traduction – Traductologie - Sémantique - Victor Hugo.

Το όνομα, καθώς και ένα μεγάλο μέρος του έργου του V. Hugo, είναι γνωστά σε όλους μας. Στην παρούσα ανακοίνωση επιχειρούμε να ρίξουμε φως σε μια λιγότερο γνωστή πτυχή του έργου του μεγάλου συγγραφέα, η οποία οριοθετείται χρονικά στην τελευταία δεκαετία της εξορίας του (πιο συγκεκριμένα μεταξύ 1860 – 1865). Η εξορία και οι λόγοι που την προκάλεσαν γίνονται πηγή έμπνευσης φιλοσοφικών στοχασμών για τον συγγραφέα. Εκεί, στις βρετανικές ακτές, ολοκληρώνει το αριστούργημά του, τους *Αθλίους*, συγγράφει μυθιστορήματα και εκδίδει νέες ποιητικές συλλογές. Ήδη στους *Αθλίους* – σε αυτό το μνημειώδες έργο του οποίου ο άμεσος απόηχος έκανε παγκοσμίως διάσημο τον V. Hugo - ο συγγραφέας αναφέρεται σε ζητήματα μετάφρασης, τα οποία φαίνεται να τον απασχολούν. Η γλώσσα κατέχει επίσης μια πολύ σημαντική θέση σε όλο του το έργο. Είναι έννοια αλληλένδετη με την παιδεία και την πνευματική καλλιέργεια. Ο συγγραφέας προσδίδει μεγάλη σπουδαιότητα στην γνώση ξένων γλωσσών μέσω των οποίων ένας άνθρωπος, μια ομάδα ανθρώπων, αλλά και ένας ολόκληρος λαός, αποκτά πρόσβαση σε ξένες φιλοσοφίες, σε άλλους κόσμους και πολιτισμούς. Ο μεταφραστής αντιπροσωπεύει τη γέφυρα που ενώνει δύο γλώσσες και δύο πολιτισμούς διαφορετικούς.

Μέσα από τη θεματικά πλούσια φιλοσοφική κληρονομιά της εξορίας, ξεχωρίζουμε, ανάμεσα σε προβληματισμούς πολιτικούς, κοινωνικούς και θρησκευτικούς, δύο κείμενα αφιερωμένα στον μεταφραστή και στις δυσκολίες της μετάφρασης. Πρόκειται για τους [*Μεταφραστές*], [*Les Traducteurs*], και τον *Πρόλογο*

για τη νέα μετάφραση του Shakespeare από τον François-Victor. , *Préface pour la nouvelle traduction de Shakespeare par François-Victor*.¹ Ο Πρόλογος για τη νέα μετάφραση του Shakespeare από τον François-Victor συντάχθηκε το 1864. Μέσα από το κείμενο διαφαίνεται η έγνοια του V. Hugo να προλογίσει, αλλά και να αναδείξει αυτό το μεγάλο μεταφραστικό εγχείρημα του γιού του (François-Victor). Υπολογίζεται πως [*Οι Μεταφραστές*], κείμενο που εκδόθηκε μετά τον θάνατο του Hugo και το οποίο στα χειρόγραφα δεν φέρει τίτλο, συντάχθηκε μεταξύ 1863 και 1864, χρονολογία που συμπίπτει τόσο με τον εορτασμό της επετείου των τριακοσίων χρόνων από τη γέννηση του Shakespeare όσο και με την έκδοση των *Αθλίων*.

Αντιπαραβάλλοντας τα δύο κείμενα (τον *Πρόλογο για τη νέα μετάφραση του Shakespeare από τον François-Victor*, με τους *Μεταφραστές*) παρατηρούμε ότι το ένα συμπληρώνει το άλλο και ότι τα κοινά σημεία τους είναι πολλά. Ακόμη και αν ο V. Hugo δεν υπήρξε ποτέ μεταφραστής – και ίσως και ακόμη περισσότερο για αυτόν το λόγο – τα κείμενα του αυτά είναι για εμάς μεγάλης σπουδαιότητας. Βλέπουμε μέσα από αυτά πως αυτός ο μεγάλος δημιουργός, χωρίς να έχει ποτέ του μεταφράσει, καταφέρνει να διεισδύσει – και όχι απλά να μείνει στην επιφάνεια – σε προβλήματα της μετάφρασης. Οι στοχασμοί του αγγίζουν θέματα που απασχολούν τους μεταφραστές από τις απαρχές της ιστορίας της μετάφρασης, όπως το κατά πόσο μια μετάφραση μπορεί να μείνει πιστή στο πρωτότυπο, αν πρέπει να μεταφράζουμε κατά λέξη ή κατά το νόημα, καθώς και τις δυσκολίες που προκύπτουν τόσο από τον διαχωρισμό του νοήματος από τη μορφή της λέξης όσο και από το ύφος του συγγραφέα. Το ότι τον απασχολούν θέματα που είχαν απασχολήσει και άλλους πριν από αυτόν, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο τα προσεγγίζει, μας δείχνει ότι το ζήτημα της μετάφρασης τον είχε προβληματίσει τόσο, ώστε κάποια στιγμή να ασχοληθεί αρκετά με αυτό, πιθανότατα μελετώντας κιάλας ό,τι είχε ήδη γραφτεί για την μετάφραση. Ο Hugo δεν περιορίζεται μόνο στην φιλολογική και ιστορική υπόσταση της μετάφρασης, αλλά της προσδίδει μια μεταφυσική διάσταση και την ανάγει σε φιλοσοφικό ζήτημα. Συνδέει την μετάφραση τόσο με την επιβίωση, τον πλούτο και την φυσική εξέλιξη της γλώσσας, όσο και με την πνευματική και την πολιτιστική ανάπτυξη ενός λαού. Είναι εντυπωσιακό ότι οι απόψεις που ο Hugo διατύπωσε το 1860, συγκλίνουν με τις απόψεις μεταγενέστερων – και συγχρόνων μας – φιλοσόφων και κριτικών της μετάφρασης, αλλά κυρίως ότι παρατηρείται χρήση κοινών όρων κατά την περιγραφή μεταφραστικών εμπειριών. Κρίναμε ενδιαφέρον να παραθέσουμε, μαζί με τους στοχασμούς του συγγραφέα, και αυτά τα κοινά σημεία καθώς οδηγούν σε συμπεράσματα ωφέλιμα για τη μετάφραση και τον μεταφραστή.

Για να πραγματευτεί το θέμα της λογοτεχνικής μετάφρασης σφαιρικά και ολοκληρωμένα, ο Hugo ξεκινά από τον κλασικό διαχωρισμό μεταξύ του Λόγου, της ομιλίας και της γλώσσας. Ο Georges Mounin (1969: xx) αναφέρει πως ο Hugo έζησε την επιστημονική επανάσταση στον τομέα της γλώσσας και αυτό είναι εμφανές σε όλο του το έργο. Η Myriam Roman υποστηρίζει ότι όταν μιλάμε για την σχέση του Hugo με την γλώσσα και την μετάφραση, αναφερόμαστε σε κάποιο βιβλικό μύθο, καθώς η σχέση με τη γλώσσα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία της Βαβέλ και την αντίληψη ότι η διαφορετικότητα των γλωσσών είναι απόρροια της τιμωρίας. Η θεολογική αυτή διάσταση της διαφορετικότητας των γλωσσών μετά τη Βαβέλ, αποτελεί το σημείο εκκίνησης πολλών θεωρητικών προσεγγίσεων της μετάφρασης. Ο George Steiner την αναλύει εκτενώς στο βιβλίο του «Μετά τη Βαβέλ». Ο Hugo δεν περιορίζεται στη διαπίστωση ότι ο άνθρωπος έχασε την πνευματική του ενότητα, αλλά ισχυρίζεται ότι είναι η μετάφραση αυτή η οποία έχει τη δύναμη να καταρρίψει

---

¹ Victor Hugo, *Œuvres complètes, Critique*, éditions Robert Laffont, collection Bouquins, Paris, 1985.

τα διαχωριστικά που χωρίζουν τα διαφορετικά ανθρώπινα πνεύματα και να επιτρέψει την μεταξύ τους επικοινωνία. Ο Walter Benjamin αναφέρεται και αυτός σε αυτή την ενωτική δύναμη της μετάφρασης η οποία εκφράζει και την στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ των γλωσσών, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι κατά τη μεταφραστική πράξη, το πρωτότυπο υποδεικνύει κατά κάποιο τρόπο τον απαγορευμένο χώρο όπου οι γλώσσες θα συμφιλιωθούν και θα επανενωθούν. Ο Hugo συνδέει το έργο του μεταφραστή με αυτό του ιεραπόστολου, όπως κάνει και ο Eugene Nida μέσα από την έννοια της δυναμικής ισοδυναμίας του.

Στη συνέχεια ο Hugo περνάει από τον συγγραφέα και τη μυθιστορηματική δημιουργία προκειμένου να δικαιολογήσει την επιλογή του μεταφραστή και τη σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ του μεταφραστή και του συγγραφέα. Ο συλλογισμός του ολοκληρώνεται πηγαίνοντας πέρα από τη μεταφραστική δραστηριότητα, στο ήδη μεταφρασμένο κείμενο, στην κριτική που αυτό δέχεται, στην «προσάρτησή» του στην λογοτεχνία της χώρας που το υποδέχεται και στην υποδοχή του από το κοινό, και τέλος, στην εικόνα που αποκομίζει ο αναγνώστης για τον μεταφραστή και στις συνέπειες τις οποίες υφίσταται ο τελευταίος από το εγχείρημά του. Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζει ο Hugo αυτά τα στάδια της μεταφραστικής διαδικασίας, μας φέρνει στο νου τα τέσσερα στάδια της ερμηνευτικής κίνησης του George Steiner.

Ο Steiner (1978: 277) αποδίδει και αυτός την απαρχή κάθε μεταφραστικής απόπειρας σε μια «ορμή εμπιστοσύνης» η οποία ωθεί τον μεταφραστή να ανακαλύψει τι κρύβεται όχι μόνο πίσω από το πρωτότυπο, αλλά και πίσω από τον ίδιο τον συγγραφέα. Η σχέση που δημιουργείται μεταξύ του συγγραφέα και του μεταφραστή, ως απόρροια αυτής της έρευνας, δεν είναι το μόνο κοινό σημείο ανάμεσα στις δυο θεωρίες. Ο Steiner (1978: 278) σημειώνει πως ο μεταφραστής εκτίθεται σε «**μεταφυσικούς**» κινδύνους και ότι μπορεί η αρχική του εμπιστοσύνη να προδοθεί. Ο ίδιος ο Hugo (*[Les Traducteurs]*: 621 & 631) προειδοποιούσε ότι «κάθε ιδέα του δημιουργού, που αποτελεί ένα με τη λέξη, συνοψίζει στον μικρόκοσμό της το ίδιο το στοιχείο του δημιουργού με τρόπο τέτοιο ώστε, η κάθε λεπτομέρεια του ύφους, συχνά μάλιστα μέχρι και η ίδια η στίξη, να είναι **μεταφυσική**», και ότι «το φιλολογικό ζήτημα δεν είναι άλλο από το **μεταφυσικό** ζήτημα, στο οποίο οι μεταφραστές ρίχνουν πολύ φως».

Οι όροι που χρησιμοποιεί ο Steiner (1978: 278) για να περιγράψει το δεύτερο στάδιο της ερμηνευτικής κίνησης παρουσιάζουν μια εκπληκτική ομοιότητα με τους όρους που είχε χρησιμοποιήσει ο Hugo (*[Les Traducteurs]*: 636, «*Préface pour la nouvelle traduction...*»: 451) για να περιγράψει τα ίδια φαινόμενα. Και στα δυο κείμενα η μετάφραση χαρακτηρίζεται με τον όρο «προσάρτηση» που εμπεριέχει την έννοια της «βίας» και της «επιθετικότητας». Σύμφωνα με τον Γούτσο (2001: 110) πρόκειται για μια «οικειοποιητική, και επομένως, βίαιη πρόσβαση». Η δεύτερη κίνηση του μεταφραστή είναι «επεμβατική και εξαγωγική». Ο Steiner (1978:279) αναφέρεται επίσης στον Αγ. Ιερώνυμο και στην μέθοδο της **ανατομής** κατά την οποία ο μεταφραστής εισβάλλει, εξάγει, και φέρνει κάτι νέο στη χώρα του. Ο Hugo («*Préface pour la nouvelle traduction...*»: 451 & 465) λέει ότι τα σχόλια του μεταφραστή **ανατέμνουν** τον Shakespeare για να τον ξαναφέρει η μετάφραση πίσω στη ζωή. Τόσο ο Steiner όσο και ο Hugo αναφέρονται και στο παράδοξο της «προδοσίας» που είναι απόρροια του υπερβολικού ζήλου του μεταφραστή να «εξυψώσει» το κείμενο που μεταφράζει.

Απέναντι στον «οριστικό μεταφραστή» του Hugo («*Préface pour la nouvelle traduction...*»: 466) και στην «δωρεά» που αυτός κάνει στην πατρίδα, συναντάμε τον «αυθεντικό μεταφραστή» του Steiner (1978: 351, 365) και την «συνεισφορά» του. Αυτός ο μεταφραστής είναι που διατρέχει τον κίνδυνο, πολλές φορές άθελά του, να

εξυψώσει την μετάφραση, και εν τέλει να την παραμορφώσει στερώντας από τον αναγνώστη το ακριβές κείμενο. Αποφεύγοντας αυτή την προδοσία και επιδιώκοντας την απόλυτη **διαφάνεια** (Steiner 1978: 279 & 287, [*Les Traducteurs*]: 628, 629, 633) ανάμεσα σε δύο γλώσσες, προσεγγίζουμε την ακρίβεια στην μετάφραση. Η τρίτη κίνηση είναι αυτή της ενσωμάτωσης με την πιο δυνατή έννοια του όρου. Ο μεταφραστής «αντανακλά» τον συγγραφέα, γίνεται κατά κάποιο τρόπο «η ηχώ» του και οφείλει να τον υπακούει «όπως ο καθρέφτης υπακούει στο φως, αντανακλώντας την λάμψη». Οι μεταφορές αυτές που χρησιμοποιεί ο Hugo (*Les Traducteurs*): 623) για να περιγράψει την μετάφραση ως ηχώ, καθρέφτη που όχι μόνο αντανακλά αλλά και εκπέμπει φως, και διάφανο γυαλί συναντώνται όχι μόνο στην τρίτη φάση του Steiner, αλλά και σε άλλες θεωρίες όπως του Walter Benjamin και του Georges Mounin.

Η αξία και το ταλέντο του μεταφραστή αναδεικνύονται μέσα από την σκληρή δουλειά του, η οποία παρομοιάζεται από τον Hugo (*Les Traducteurs*): 623) με μια «πάλη δυσανάλογη ανάμεσα σε δυο άνισες δυνάμεις», τον μεταφραστή και τον συγγραφέα. Μια τέτοια πάλη αφήνει να εννοηθεί και ο Steiner (1978: 281, 283) όταν μας λέει ότι ο μεταφραστής «σκύβει πάνω από τον αντίπαλό του, το κείμενο» και ότι συχνά χρειάζεται να εισάγει νέες ιδέες και νοήματα στη γλώσσα του. Αυτό αποτελεί μια μεγάλη πρόκληση καθώς μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά ή καταστροφικά σε δυο επίπεδα : 1) σε επίπεδο κατανόησης και απόδοσης του κειμένου, όπου οι ατέλειες της μετάφρασης, ιδίως όταν αυτή «δεν στέκεται στο **ύψος** της», εστιάζουν στα *αδιαφανή κέντρα της ιδιαίτερης «ευφυΐας» στο πρωτότυπο*, (Γούτσος 2001:114) και 2) σε επίπεδο γλώσσας, μπορεί να συνεισφέρει στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου, μπορεί όμως να αποβεί και καταστροφικό τόσο για το κείμενο και τη γλώσσα του συγγραφέα, όσο και – μακροπρόθεσμα – για τη γλώσσα υποδοχής. Ο μεταφραστής πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός στην επιλογή λέξεων και ακόμη περισσότερο βέβαια όταν πρόκειται για εισαγωγή νέων στοιχείων στην γλώσσα, όπως οι εκφράσεις και οι νεολογισμοί.

Έτσι περιγράφεται το τέταρτο επίπεδο της ερμηνευτικής κίνησης του Steiner. Ο μεταφραστής προσπαθεί να αποκαταστήσει την χαμένη ισορροπία. Πολλές φορές αυτό απαιτεί χρόνο και αναθεωρήσεις, άλλες πάλι φορές αυτές οι αναθεωρήσεις οδηγούν στην τελική απόρριψη του έργου που είχε αρχικά επιλεγεί προς μετάφραση. Με αυτόν τον τρόπο δικαιολογεί ο Steiner την προδοσία της αρχικής εμπιστοσύνης του μεταφραστή για το έργο και τον συγγραφέα. Από την αξία που αποδίδει ο μεταφραστής στο πρωτότυπο απορρέει η ανάγκη για μετάφραση, αλλά και για επανεξέταση της μετάφρασης και ενδεχομένως για αναμετάφραση.

Η μετάφραση εξελίσσεται και αναπτύσσεται ανεξάρτητα από το πρωτότυπο και, σύμφωνα με τον Antoine Berman, υπόκειται στον χρόνο. Μακροπρόθεσμα μπορεί να θεωρηθεί απαρχαιωμένη ή ελλιπής, εξ ου και η αναγκαιότητα της αναμετάφρασης, η οποία είναι μέσα στην ίδια την φύση της μετάφρασης : καμία μετάφραση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η μια και μοναδική. Ο Benjamin υποστηρίζει ότι το έργο ανήκει σε μια συγκεκριμένη στιγμή της ιστορίας της γλώσσας και υπογραμμίζει, ανάμεσα σε άλλα, την σταθερή φύση του πρωτότυπου σε αντίθεση με αυτή της γλώσσας του μεταφρασμένου έργου που αλλάζει, όπως αλλάζει και η γλώσσα του μεταφραστή. Είναι υποχρέωση του μεταφραστή να ακολουθεί βήμα – βήμα την διαδικασία ωρίμανσης και τις αλλαγές τόσο της γλώσσας του πρωτότυπου όσο και της γλώσσας προς την οποία μεταφράζει. Αυτή η ανάγκη για αναμετάφραση διακρίνεται και μέσα στα κείμενα του Hugo και μάλιστα αρκετές φορές ως απαραίτητη προϋπόθεση για την καλύτερη απόδοση του έργου σε μετάφραση.

Άλλωστε ανάμεσα στις πολυάριθμες υποχρεώσεις του ο μεταφραστής έχει και ένα άλλο μεγάλο καθήκον : καλείται να εξασφαλίσει την επιβίωση του πρωτότυπου.

Μέσα από τα κείμενα του Hugo (« *Préface pour la nouvelle traduction...*»: 466), η μετάφραση προάγεται σε «ιστορική και κριτική δημιουργία. Παίζει ένα ρόλο ζωτικής σημασίας καθώς εισάγει στην μεν γλώσσα νέες ιδέες και έννοιες, στη δε λογοτεχνία ένα νέο έργο, και κάποιες φορές ίσως και ένα νέο λογοτεχνικό είδος. Χάρη στο μεταφραστή ένα έθνος γίνεται πιο πλούσιο πνευματικά, η γλώσσα ενδυναμώνεται και το λογοτεχνικό έργο ξαναζεί». Το μεταφρασμένο έργο αποτελεί πλέον μέρος της εγχώριας λογοτεχνίας. Ο ίδιος λέει χαρακτηριστικά (« *Préface pour la nouvelle traduction...*»: 466): « Στο εξής δεν θα υπάρχει βιβλιοθήκη ολοκληρωμένη χωρίς Σαίξπηρ. Μια βιβλιοθήκη χωρίς Σαίξπηρ είναι τόσο ελλιπής όσο μια βιβλιοθήκη χωρίς Μολιέρο». Ο μεταφραστής, ως «γέφυρα ανάμεσα στους λαούς», στις γλώσσες τους και στους πολιτισμούς τους, εκπληρώνει με αυτόν τον τρόπο την υποχρέωσή του απέναντι στις δυο του χώρες, απέναντι στις δυο του γλώσσες. Για τον Hugo, ο γιός του «εξέφρασε με αυτόν τον τρόπο την ευγνωμοσύνη του σε δυο έθνη. Υπάρχει κάτι το ευλαβικό και το συγκινητικό σε αυτή τη δωρεά που ένας Γάλλος κάνει στην πατρίδα».

Και στα δυο κείμενά του ο Hugo υποτάσσει τον μεταφραστή στην ιδιοφυΐα του συγγραφέα στον οποίο αποδίδει αποκλειστικά τον ρόλο του δημιουργού και του «εμπλουτιστή» της γλώσσας. Εντούτοις η αξία του μεταφραστή όχι μόνο δεν μειώνεται, αλλά αναδεικνύεται καθώς ο Hugo δεν παύει να επαναλαμβάνει τα χαρίσματα που πρέπει να έχει αλλά και να αναπτύξει ο μεταφραστής, τις γνώσεις που οφείλει να αποκτήσει και τον σκληρό αγώνα στον οποίο επιδίδεται προκειμένου να καταφέρει να υπερπηδήσει τα αναρίθμητα εμπόδια και να επιτύχει την ποιότητα που απαιτείται.

Βιβλιογραφία

- Hugo, V. (1985). *Œuvres complètes. Critique*. Paris: éditions Robert Laffont, collection Bouquins.
- Benjamin, W. (2000). « La tâche du traducteur ». In *Œuvres I*. Paris : Gallimard, folio essais.
- Berman, A. (1990). « La retraduction comme espace de la traduction ». *Palimpsestes*, 4. Paris : Publications de la Sorbonne Nouvelle, 1-7.
- Γούτσος, Δ. (2001). *Ο Λόγος της μετάφρασης, ανθολόγιο σύγχρονων μεταφραστικών θεωριών*. Αθήνα : Ελληνικά γράμματα.
- Mounin G. (1969). « Victor Hugo et le langage ». In V. Hugo, *Œuvres Complètes*. Paris : Club français du livre, t. X.
- Mounin, G. (1980). *Les Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard, coll. Tel.
- Nemer, M. (1974). « Traduire, dit-il ». In *Revue des Sciences Humaines*, Tome XXXIX, N° 156, 613-619.
- Nida, E.A. (1964). *Toward a Science of translating*. Leiden, E. J. Brill.
- Roman, M. (1999). « Mots contre mots, corps à corps : [Les Traducteurs] de Victor Hugo ». Communication de Myriam Roman au Groupe Hugo (23 octobre 1999) : <http://www.groupugo.div.jussieu.fr>.
- Steiner, G. (2004). *Μετά τη Βαβέλ*, μτφρ. Γ. Κονδύλης, Αθήνα: Scripta.